

KULTURNA OPREDELITEV SLOVANSKEGA ZGODNJEGA SREDNJEGA VEKA NA OZEMLJU VZHODNIH ALP

PAOLA KOROŠEC

V tem predavanju se želim dotakniti vprašanja posameznih elementov materialne kulture vzhodnoalpskih Slovanov oziroma njihovega vrednotenja, ki se zelo pogosto veže na kulturni krog zahoda.¹

Da bi dobili nazorno sliko, koliko je upravičeno takšno opredeljevanje, moramo analizirati te elemente in kulturne momente ter njihov razvoj na zahodu in tudi na vzhodu.

Najvažnejši med elementi so okrogle fibule, ki se pojavljajo v obeh časovnih fazah kulturnega razvoja karantanskega ozemlja. V literaturi so zelo pogosto opredeljene kot karolinške. Včasih menijo, da so import z zahoda, včasih pa, da so nastale pod njegovim vplivom.² Emajlirane ketlaške fibule se najpogosteje prenašajo v takšno zvezo, in to ne samo v komparaciji, temveč jih imajo kot fibule iz raznih germanskih kulturnih skupin. Pri tem se ne ozira ne na različnost tehnike, v kateri so izgotovljene in ornamentirane, ne na kronološke razlike, ki so med njimi.³ Drugi element, ki se veže z zahodom, je ornamentika na omenjenih fibulah ter na luničastih uhanih. Le-tej se pripisuje karakter karolinške epohe. V kulturi te epohe se vidi izvor za omenjene predmete vzhodnoalpskega ozemlja. V zvezi s takšnim kulturnim vrednotenjem teh elementov delijo posebno nemški⁴ in avstrijski arheologi⁵ celo ves slovanski zgodnji srednji vek,

¹ Pri tem vprašanju ne jemljemo v ozir starejše literature, temveč se omejujemo samo na to, ki je iz novejšega časa.

² J. Kastelic, Blejska fibula s kentavrom-lokostrelcem. AV 12—15, 1962—1965 (1965), 545 sl. (dalje J. Kastelic 1965).

³ Primerjanje, ki ga srečujemo v vseh Dinklagejevih študijah, kot so npr.: *Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark in Spiegel der Bodenfunde von Untersteiermark und Krain*. MAGW 71, 1942, 17 sl. (dalje K. Dinklage 1942); *Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten und seinen Marken*. Kleine Schriften 5, 1945 (dalje K. Dinklage 1945) idr.

⁴ A. Strohl, *Karolingerzeitliche Reihengräber in Nabburg (Oberpfalz)*. Germania 51, 1953, 219 sl.; Isti, *Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz*. Materialien Bayerischen Vorgeschichte für das Bayerische Landesamt für Denkmalpflege 4, Kallmünz/Opf 1954, 8.

⁵ H. Dolenz, *Funde aus Kärnten aus dem 7.—11. Jahrhundert*. Carinthia I. 150, 1960, 755 sl. (dalje H. Dolenz 1960/4). H. Mitscha-Märheim, *Bemerkungen zum frühmittelalterlichen Fundmaterial Kärnten*, ibid. 751 »... in den karolingischen Friedhöfen von Krungl und Hohenberg in Steiermark...« (dalje H. Mitscha-Märheim 1960/4).

vštevši tu tudi razvoj materialne kulture na dve kulturni fazi, in to na karolinško in otonsko.

Kakor smo že omenili, so najbolj pogosto obravnavan tip nakita fibule, ki se v grobovih karantanskega ozemlja pojavljajo v raznih izdelavah. Ko omenjamo izdelavo, moramo poudariti, da ima za nakit v splošnem ter za kulturno in kronološko opredeljevanje za grobove karantanskega ozemlja odločilen pomen. Tako razlikujemo med fibulami dve osnovni fakturi in eno, ki bi bila prehodna.⁶ Toda ne glede na njihovo kulturno delitev so do sedaj najbolj znane prej omenjene emajlirane ketlaške fibule. Po izdelavi so lite iz enega kosa in imajo na zadnji strani pritrjeno iglo in spenjalec.⁷ Za razliko od teh so t. i. karantanske, ki so ohranjene v manjšem številu, izdelane iz tenke pločevine, okrašene v tehniki odtiskovanja ali tolčenja. Ta pločevina je prevlečena na debelejšo ploščo iz druge kovine. Nanjo sta pritrjena igla in spenjalec.⁸

Medtem ko za lite emajlirane fibule nimamo analogije izven ozemlja, na katerem se širi ketlaška kulturna skupina,⁹ najdemo za lahko tehniko drugih fibul analogije na zelo širokem področju, ki sega v razne kulturne skupine na vzhodu in na zahodu. Res je, da je motiv takšnih fibul, ki se nahaja na sprednji strani, od naših različnih oziroma da ima neke specifičnosti, kar se mora povezati pač z modo in okusom njihovih nosilcev, ali bolje rečeno, s posebnostjo kulturne skupine, v kateri se je razvil. Na podlagi številnih najdb lahko vidimo, da so bile okrogle fibule posebno priljubljene na področju zahodne Panonije. Ker imajo posamezni predmeti, ki se nahajajo v njihovem spremstvu in so istega tehničnega karakterja, grške napise, so nekateri znanstveniki mnenja, da izhajajo iz določenih delavnic, ki so pod močnim vplivom bizantinske umetne obrti.¹⁰ Takšne delavnice naj bi bile na področju Panonije v celi vrsti še živčih nekdanjih antičnih mest, katera so v svoji sredini dalje gojila veliko število umetne obrti,¹¹ posebno take, ki so bile v rabi proti koncu antične ere in po njej. Njihova aktivnost na tem področju je z ozirom na najdbe segala v Panoniji celo v razvito avaroslovansko periodo. Mogentiana in Sopianae se v literaturi omenjajo kot centri, ki naj bi izdelovali omenjene fibule.¹² Tamkajšnjim delavnicam se pripisuje izdelava fibul, odkritih v grobovih v

⁶ P. Korošec, Arheološka slika karantanskih Slovanov — delo v obdelavi (dalje P. Korošec, Arheološka slika). Nakazano že pri P. Korošec, Poskus delitve slovanske materialne kulture na področju Karantanije, ZČ 15, 1961, 180 sl. (dalje P. Korošec 1961).

⁷ ibid. 157.

⁸ ibid. 159.

⁹ Pri tem ne upoštevamo ketlaške¹³ fibule, najdene¹⁴ izven tega ozemlja, kot so primeri iz okolice Mainza, južne Bavarske ali zgornjega Palatinata (K. Dinklage 1942, T. II, sl. 11, 16, 4, 2) ali primeri iz Bosne (J. Kellner, Römische Baureste in Ilidze bei Sarajevo, sl. 56), idr.

¹⁰ N. Fettich, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót Basaharc. *Studia Archaeologica* 5, Budapest 1965, 94 (dalje N. Fettich 1965).

¹¹ Med takšne obrti naj bi se med drugim prištevala izdelava keramike z oblikami, ki spominjajo na grške.

¹² B. Svoboda, Poklad byzantského kovotepce v Zemianskem Vrbovku. *Palátky Archeologicke* 44, 1953, 67 sl. (dalje B. Svoboda 1963). N. Fettich 1965, 94.

Fenéku in Keszthelyu¹³ ter v grobovih s področja Baranije, kot so npr. iz nekropole Ellenda I in II, Nagyharsánya,¹⁴ Pečuja (nekropola iz opekarne Lauber)¹⁵ in druge. Omenjene najdbe so s svojimi grobnimi celotami ter s posameznimi elementi v ornamentiki samih fibul kronološko zanesljivo datirane v VII. in segajo do konca VIII. stoletja.¹⁶ Fettich stoji pri kronološkem obravnavanju teh fibul na stališču, da so morale biti, čeprav se nahajajo v spremstvu nekih mlajših elementov, izdelane v VII. stoletju, tj. pred politično spremembo v avaroslovanski državi.¹⁷ Za izdelavo nekih mlajših primerov, ki so po njem lahko nastali po vzoru omenjenih, postavlja najkasnejšo mejo na prehod v VIII. stoletje. Toda z ozirom na spremstveno gradivo, ki je odkrito v grobovih s temi fibulami v nekropoli Lauber v Pečuju, lahko domnevamo, da bi mogle celo njihove prve pojave seči v VI. stoletje.¹⁸

Na zahodu je poleg germanske ločne fibule ravno tako priljubljena tudi okrogla fibula. Če je izdelana iz brona, je lita, fibule iz zlata in srebra, včasih pozlačenega brona, pa so vse izdelane v tehniki vstavljanja poldragih kamnov na osnovi, izdelani iz tenke pločevine. Bogateje okrašene so celo dopolnjene s filigranom in granulacijo. Pojavljajo se tudi zelo lepi primeri, izdelani samo v tej tehniki. Fibule z litimi ornamentami so zelo redke.¹⁹ Od vseh izstopajo fibule, izdelane v tolčeni ali tehniki odtiskovanja, ki predstavljajo v tamkajšnjem kulturnem krogu nov oziroma tuj element. Prav te bi zaradi svoje fature, in kot homo videli, tudi kronološko od vseh fibul zahodnega kulturnega kroga edine prišle v poštev za primerjavo z omenjenimi s karantanskega ozemlja. Takoj moramo poudariti, da se ta primerjava ne nanaša na kulturno, temveč samo na kronološko vprašanje tega tipa nakita v splošnem.²⁰ Med temi naj omenimo kot najbolj zanimiv in do sedaj v literaturi najbolj znan primer fibulo iz Mindena na

¹³ J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Bd. III, Braunschweig 1905, T. 177, sl. 2, 8, T. 170, sl. 7, T. 171, sl. 1—4 (dalje J. Hampel 1905). A. Alföldi, *Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde*, Eur. Sept. Ant. 9, 1934, T. II, sl. 1, 3, 11 (dalje A. Alföldi 1934).

¹⁴ Te grobove poleg groba iz Cselegörcsönya prinaša prvič N. Fettich (N. Fettich 1965, 92 sl.).

¹⁵ A. Alföldi 1934, T. I, T. II, sl. 2, 5, 7, 10, 12, 13, 15, 16.

¹⁶ N. Fettich 1965, sl. 158, 159.

¹⁷ *ibid.* 93 sl.

¹⁸ Kot so npr. spone z živalskim ornamentom ter zapestnice z odebeljenimi konci (A. Alföldi 1934, T. III, 1—10, 14, 16, 18).

¹⁹ W. Jenny, *Die Kunst der Germanen im frühem Mittelalter*, Berlin (1940), sl. 46, 47, 53, 55, 56 a, 60, 95, 99 (dalje W. Jenny 1940). J. Werner, *Die Langobardischen Fibeln aus Italien*, Berlin (1950), T. 36/c 1, c 3, c 4, c 6, T. 37—44 (dalje J. Werner 1950). H. Bott, *Bajuwarischer Schmuck der Agilolfingerzeit*, Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte 46, München 1952, T. 5, sl. 4, 7—10, T. 6, sl. 1—6, 8, 9, 11—13, T. 7, sl. 1, 2, 4—8, T. 8, sl. 6—8 (dalje H. Bott 1952). *Werdendes Abendland an Rhein und Ruhr*, Essen 1956, T. 13, sl. c—i, T. 15 (dalje *Werdendes Abendland*). *Das erste Jahrtausend. Kultur und Kunst im werdenden Abendland an Rhein und Ruhr*, Düsseldorf 1962, Tafelband, sl. 136, sl. 140 a, b, sl. 150, 151, 152 a, 154 levo zgoraj, sl. 163 a (dalje *Das erste Jahrtausend*).

²⁰ W. Jenny, 1940, sl. 98, 99, 38 zgoraj; H. Bott, 1952, str. 68 in opomba 174. H. Müller-Karpe, *Archäologische Zeugnisse des frühen Christentums in der Münchener Gegend*, Monachium, München 1958, 49 in opomba 123 (dalje H. Müller-Karpe 1958).

Saueru.²¹ Na njej (T. 2: 1) je predstavljena na tronu sedeča Marija z Jezusom in trije kralji, nad katerimi plava angel. Analogije ima v isti fibuli iz Attalensa in v primerih nekih drugih burgundskih nekropol zahodnih kantonov Švice, na katerih so včasih grški napisi.²² Datirane so z ozirom na razne elemente v VII. stoletje, medtem ko se mlajši primeri, izdelani po njihovem vzoru, postavljajo na začetek VIII. stoletja.²³

Ko govorimo o fibulah zahodnega kulturnega kroga, izdelanih iz tenke pločevine, naj omenimo kot zelo karakteristične primere s področja Bavarske ter nedavno odkrite z ozemlja Tirinške. Tako sta npr. poleg drugih pridatkov v grobu 164 v nekropoli Giesing²⁴ ter v Garmischu²⁵ najdeni brakteatni fibuli, ki predstavljata tri človeške figure (T. 3: 1). Pripisuje jima se krščanski karakter.²⁶ Bolj izrazita je predstava na fibuli iz groba 54 iz nekropole Inzig (T. 3: 2), s simbolično podobo preroka Daniela.²⁷ Za obe fibuli med drugim menijo, da so motivi vzeti iz profanih predstav antičnih novcev. Te fibule spadajo v čas Agilulfov.²⁸

Na področju Tirinške so na nekropoli Kaltenwestheim, obč. Meinigen, odkrite fibule ravno tako s predstavami preroka Daniela (T. 2: 2). Ker se v teh grobovih javljajo tudi prvi frankovski ter z njimi tudi burgundski elementi, so datirane v VII. stoletje.²⁹ Če pogledamo postavljeno kronologijo zahodnega kulturnega kroga z ozirom na to, da se naše fibule glede tehnike izdelave večejo manj, zajemajo vsi omenjeni primeri merovinški čas,³⁰ periodo, ki z ozirom na prej omenjene grobove v zahodni Panoniji istočasno ustreza avaroslovanski kulturni skupini, tj. avaroslovanski periodi. To periodo smo na podlagi drugih elementov na ozemlju vzhodnih Alp opredelili kot I. časovno fazo materialne kulture Karantanije, ki zajema dobo od slovanske naselitve do okoli druge polovice VIII. stoletja. To je doba širjenja tako imenovane karantanske kulturne skupine.³¹

Drugače kakor omenjene fibule so karantanske fibule tega tipa v glavnem ornamentirane z raznimi motivi, z različnimi rozetami, z venci prepleta, z ornamentami, izdelanimi z večjimi in manjšimi vzboklinami kot imitacijo granulacije. Ti ornamentni nimajo nobene sorodnosti z drugimi okroglimi fibulami te periode v zahodnem kulturnem krogu, upoštevajoč

²¹ Werdendes Abendland. sl. 15.

²² Das erste Jahrtausend, Tafelband, 35. H. Zeiss, Trierer Zeitschrift, 1934, 63; K. Böhner, Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes, Berlin 1958, Bd. I, str. 106 (dalje K. Böhner 1958).

²³ H. Bott, 1952, 82 in opomba 218.

²⁴ ibid. 81, T. 8, sl. 7; H. Müller-Karpe 1958, 46, T. 5, sl. 2. Najdena je v spremstvu uhanov (Bott H. 1952, 82, T. 15, sl. 3), zapestnice (ibid. T. 16, sl. 6) ter dveh jezičkov za jermena na nogah.

²⁵ H. Zeiss, Das Heilsbild in der germanischen Kunst des frühen Mittelalters, Sitzungsberichte d. Bayer. Akad. d. Wissenschaften 2/8, 1941, 34 sl.; H. Müller-Karpe 1958, 46.

²⁶ ibid.

²⁷ H. Bott 1952, 69 sl. T. 8, sl. 8.

²⁸ ibid. 197 sl.

²⁹ G. Behm-Blancke, Neue Funde in Thüringen, Ausgrabungen und Funde 3, Berlin 1958, 179. V enem grobu sta najdena dva kulturna sloja in v obeh se nahajajo fibule z likom preroka Daniela. Ker se v spodnjem ne nahajajo omenjeni mlajši elementi, se predpostavlja, da je upodabljanje lika tega svetnika še starejše.

³⁰ za katerega menijo, da traja od 400—751.

³¹ P. Korošec, Arheološka slika, poglavje o kronologiji.

tu tudi fibule iz langobardskih grobišč v Italiji. Če primerjamo ornament naših fibul s sorodnimi iz grobišč v zahodni Panoniji, pridemo tudi tu do zaključka, da karantanske fibule predstavljajo skupino, ločeno tudi od teh vzhodnih primerov.³² Predvsem moramo poudariti, da motivi na karantanskih fibulah, če izvzamemo fibule, ornamentirane z vzboklinami, predstavljajo odtise raznih zvityh filigranskih žic, ki dajo vtis cveta. Ta motiv je v veliki rabi na uhanih s priveskom v obliki košarice, izdelane v filigranu.³³ V isti tehniki in z dokaj kombiniranim motivom so okrašene tudi nekatere okrogle fibule iz langobardskih grobov v Italiji, ki so datirane v VII. stoletje, vendar so v svoji osnovi različne od naših.³⁴ Glede na to kot tudi na druge momente vidimo, da se takšni elementi večejo v glavnem na tiste, ki jih nahajamo na predmetih starejših period v uporabi na tem ozemlju. Tako omenjeni elementi na uhanih s priveskom v obliki košarice so na ozemlju Panonije iz V. in prve polovice VI. stoletja.³⁵ Ravno tako krasi omenjena ornamentika v obliki prepleta na tem ozemlju tudi t. i. čebulaste in druge ločne fibule iz poznoantične periode.³⁶

Poleg omenjenih fibul na karantanskem ozemlju je do sedaj najdena samo ena fibula tega tipa, ki predstavlja človeško podobo (T. 1: 1). To je fibula s kentavrom-lokostrelcem.³⁷ Poudariti moramo, da je fibula brez grobne celote, vendar poteka iz nekropole Bled—»brdo«, za katero vemo, da ni doživela II. časovne faze kulturnega razvoja karantanskega ozemlja.³⁸ Tudi na tej fibuli imamo opraviti s podobo, za katero lahko domnevamo, da ima svoj izvor v antičnem času, ki pa v poznejših stoletjih doživi renesanso. Posamezni elementi pri tej predstavi govorijo za antično osnovo, podano v stilno barbarizirani izvedbi,³⁹ kot je npr. izvedba lika, dolgi lasje in itifaličnost. Ne glede na to, da ima vsa predstava simboličen karakter⁴⁰ in ne krščanskega, kot so predstave na omenjenih fibulah zahodnega kulturnega kroga, jo je po izvedbi ornamentike ter obkrožanja fibule z vencem imitirane granulacije treba uvrstiti v isto periodo kot vse do sedaj ome-

³² Razlika od naših je v tem, da so te podobne zelo nizkemu cilindru. Zgornja plošča ima drugače razporejene ornamente in zelo pogosto se uporablja numizmatični motiv v centralnem polju. Ista je le tehnika izdelave.

³³ To je t. i. omega motiv ali motiv v obliki lire.

³⁴ J. Werner, 1950, T. 59, c 20, c 21, na katerih naj bi predstavljal drevo življenja.

³⁵ A. Alföldi, *Der Untergang der Römerschaft in Pannonien*, Bd. II, Berlin—Leipzig 1924, T. V (dalje A. Alföldi 1924).

³⁶ Za centralni del okrogle fibule, ki je bil izdelan iz tenke pločevine (A. Alföldi 1934, T. I. sl. 4), ki je pri čiščenju razpadla in za katero pravi Alföldi, da predstavlja ... »lokale Überbleibsel der spätkaiserzeitlichen Presstechnik vor uns, die einst in Pannonien blühte« (ibid. 298).

³⁷ J. Kastelic, 1963, 545 sl. ter vsa tam navedena literatura in slike.

³⁸ W. Šmid, *Altslovenische Gräber Krains. Carniola* 1, 1908, 26 sl. (dalje W. Šmid 1908).

³⁹ Pri tem treba primerjati kentavre, upodobljene v herbarijih, nastale na antični tradiciji, kot je kopija *Herbariuma Pseudo Apuleiusa* in *Antoniusa Musa* iz VII. stoletja. Ta je predstavljal kopijo rokopisa iz V. stoletja, nastalega po vzoru nekega apokrifnega antičnega herbarija za laike. Na začetku karolinške periode so se takšni herbariji zelo veliko prepisovali. Tudi ta kaže vse odlike stila Ada skupine. Tu predstavljeni kentaver ima ravno tako dolge lase [Werdendes Abendland, 184/305. — Das erste Jahrtausend, Tafelband 28 (259—162)].

⁴⁰ Verjetno je kot »centaurus medicinalis«, ki daje zdravje ali telesu ali duši.

njene. Medtem ko so o izvoru zahodnih primerov različna mnenja,⁴¹ lahko našo fibulo, ker ima isti karakter izdelave kot vse druge fibule karantanske kulturne skupine, štejemo za domače delo. Po svoji predstavi je stilno dokaj sorodna s fibulo iz Keszthelya, ki ima upodobljenega orla, nad katerim je človeški lik kot barbarizirana predstava imperatorske podobe, ki je bila karakteristična na novcih in posebno na medaljonih.⁴²

S prehodno fazo na našem ozemlju se fibula karantanske skupine dokaj spreminja. V uporabi so v večini fibule z manjšim premerom. Tudi tehnika izvedbe se menja. Izdelujejo se iz debelejšje pločevine, in to iz enojne⁴³ ali pa dvojne, s precejšnjim prostorom med obema površinama.⁴⁴ Ornament je ali odlit z odlivanjem same fibule ali je izdelan v tremolir vrezu, ki posnema po vsej verjetnosti tehniko tavsiranja ali odtis filigranske žice. Na sami fibuli se namesto v sredini vstavljene steklene jagode pojavlja polkroglasta vzboklina; ta vzboklina se z razvojem fibule tudi povečava.⁴⁵ Zanimiva je motivika, ki dobi sedaj že izrazite krščanske simbole, kot so križ, drevo življenja, ptica, orel in podobno.⁴⁶ Križ je pri naših primerih tako stiliziran, da je vsak krak na koncu razčlenjen, rekli bi v obliki »lilije«. Čeprav se takšen ornament nahaja na naših dvorarnih fibulah,⁴⁷ ki so karakteristične v zahodnem kulturnem krogu za burgundske grobove VII. stoletja, so te brez tega motiva.⁴⁸ Te fibule so bile po vsem sodeč na ozemlju vzhodnih alp zelo malo časa v uporabi. Glede na pridatke v grobovih se pri nas pojavljajo na koncu karantanske skupine in prenehajo z uporabo emajliranih predmetov.⁴⁹ Ravno tako kot dvorarne se tudi niso obdržale fibule manjšega premera, temveč se s tehničnim razvojem tudi fibule končno odlivajo in ornamentirajo z vlaganjem emajla. Uporablja se v glavnem velikost, ki je bila v navadi že v karantanski skupini. Simbolični motivi, ki se začenjajo v prehodni fazi, pridejo še bolj do izraza, in to ne samo na fibulah, temveč tudi na uhanih, ki imajo priveseke, oblikovan kot lunulo. Tako se poleg križa, simboličnih ptic (orel, golob ali pav) (T. 4: 6), drevesa življenja pojavljajo tudi kompozicije, kot so predstave preroka Daniela z levi (T. 2: 2), ptica z ribo v kljunu, ali portreti ter posebno priljubljena predstava štirinožne živali z glavo obrnjeno na-

⁴¹ Medtem ko Böhner pripisuje fibulo iz Mindena neki delavnici v Sredozemlju (Böhner 1958, 106), jo ima Hussong za domač izdelek (L. Hussong, Die Magierfibel aus Minden im Rheinischen Landesmuseum zu Trier. Vierteljahrblätter der Trierer Gesellschaft f. nütz. Forschungen 4, 1958, 21 sl.).

⁴² J. Hampel, III, 1905, T. 170, sl. 2.

⁴³ Kot so npr. fibule iz Sv. Egidija, W. Modrijan, Die Frühmittelalterfunde (8. bis 11. Jhdt.) der Steiermark, Schild von Steier 11, 1963, sl. 13 (dalje W. Modrijan 1963); — iz Förka, K. Dinklage, Zur Vor- und Frühgeschichte des Gailtales, Funde aus Förk von der Latènezeit bis zu den Ottonen, Carinthia I 145, 1955, T. II, sl. VIII/2 itd. (dalje K. Dinklage, 1955).

⁴⁴ ki jih avstrijski arheologi imenujejo »Kapseln« (Modrijan 1963/11, 75 sl.). Ena od takšnih fibul je najdena tudi v nekropoli Bled—Pristava II v grobu 107 z obročki s S pentljo in kvačico na konceh.

⁴⁵ W. Šmid, 1908, T. III., sl. 1; P. Korošec, 1961, T. II, sl. 8.

⁴⁶ ibid. T. II, sl. 6, 7, T. III, sl. 1 idr.

⁴⁷ ibid. T. I, sl. 10. A. Valič, Staroslovansko grobišče na Blejskem gradu. Situla 7, 1964, T. XVII, sl. 1, T. XLIX, sl. 1 (dalje A. Valič 1964), ter drugod.

⁴⁸ J. Werner, 1950, T. 45—48, T. b, sl. D 5, D 20, D 27—28, D 35, D 38, D 40, str. 65.

⁴⁹ V tej tehniki se ne pojavljajo.

zaj ali pa z vzdignjeno glavo in repom (T. 4: 3—5). Med njimi pa zapažamo, da se tudi omenjeni ornament v obliki »lilije«, čeprav stiliziran, vzdržuje naprej. Vsi ti motivi, razen zadnjega, živalski, portreti in kompozicije preživljajo določen razvoj, in to prav pri onih, ki srečujemo na fibulah prehodne faze. Bolj stilizirana kot prej je predstava drevesa življenja, ki je v mnogih primerih pod močnim vplivom predstave motiva »lilije«.⁵⁰ Pri drugih rastlinskih predstavah so podani listi in cvetovi, ki zelo pogosto spominjajo na stolčene liste na raznih kovinskih predmetih, ki izvirajo iz raznih depojev in za katere menijo, da potekajo iz panonskih delavnic. Prav tako najdemo na teh predmetih tudi ornament, ki spominja na našega v obliki »lilije«.⁵¹ Iz teh razlogov in že omenjenih momentov bi težko sklepali, da se je ta ornament uveljavil na našem ozemlju v zvezi z dvoramno fibulo oziroma z zahoda.⁵² Pri tem moramo tudi upoštevati upodabljanje krakov raznih križev, ki se v osnovi na koncu pahljačasto širijo in so karakteristični za srednje Podonavje oziroma panonsko nižino.⁵³ Ta oblika bi mogla imeti svoj izvor v trikotastih končnicah krakov križev, ki so na koncu zaokroženi z majhno plastično kroglico. Tak je npr. križ v 75. grobu Krungla. Ne glede na te momente je sam motiv v obliki »lilijinega« cveta značilen kot ornament na predmetih panonske nižine.⁵⁴ Tu mislijo, da je treba iskati njegov izvor na vzhodu,⁵⁵ odkoder prihajajo celo nekatere oblike nakitov.⁵⁶ Iste motive nahajamo tudi kot okras na posameznih frankosaksonskih evangeliarjih iz IX. stoletja.⁵⁷ Toda danes ti motivi niso znani na zahodu v toliki meri, kot jih najdemo na področju panonske nižine in kjer so daljšo dobo v uporabi. Poleg tega se postavlja tudi vprašanje njihovega izvora na zahodu.

Kompozicijske predstave na našem ozemlju moramo pripisati krščanskemu vplivu. Tako je treba predstavo preroka Daniela z levi pripisati čaščenju svetnikov iz stare zaveze in prvih mučenikov, ki je v tej kakor v prejšnji periodi v navadi na področju severno od Alp.⁵⁸ Pri tem moramo omeniti, da tudi na področju Panonije nahajamo fibule z motivi iz stare

⁵⁰ Pod tem vplivom je ta motiv podan na uhanih, na obrobem pasu na fibulah, tako na fibuli preroka Daniela, na fibulah iz Smohorja, (P. Korošec, 1961, T. VII, sl. 5. Dolenc 1960/4, sl. 6/4, 11) itd.

⁵¹ B. Svoboda, 1963, sl. 22. dokaj kompliciran.

⁵² Ne samo da te fibule nimajo podobne ornamentike kot fibule iz burgundskih grobov (primerjaj navedene primere pod opombo 48), temveč je tudi ni na fibulah v tirinških grobovih (Behm-G. Blancke, T. 23, sl. a).

⁵³ J. Hampel, II, 1905, sl. 58, 68, 65—67, 1010. J. Korošec, Staroslovanska grobišča v severni Sloveniji, Celje (1947), sl. 25 (dalje J. Korošec 1947).

⁵⁴ J. Hampel, II, 1905, sl. 1895—1896, 1898, 1901, 1910—1912, 1914—1915. V predrti tehniki naj navedemo samo ibid. sl. 1767, 1768, 1770, 1773—1774, 1779, 1783 do 1788, 1797, 1802, 1804, 1806—1808, 1810, 1812, 1821—1826, 1832 itd.

⁵⁵ Kot so npr. posode iz Nagy-Szent-Miklósa, ibid. III, T. 289—294, 298—299, 304 itd.

⁵⁶ Gy. László omenja posamezne luničaste uhane, ki so nastali v helenističnih delavnicah Sirije ter so po bizantinskih mojstrih dospeli v Panonijo. Ker mi delo ni dostopno, jemljem po B. Svobodi 1963, 79.

⁵⁷ Das erste Jahrtausend II, sl. 229, 230.

⁵⁸ Verjetno, da ti motivi prodirajo sem z misijonarji z vzhoda. O njih vemo, da so bili zelo aktivni že za časa sv. Severina. Takšni motivi so v nasprotju z motivi s področja Frankovske. Pripadajo novi zavezi in jih je treba verjetno povezati s koptskim vplivom, ki preko sev. Italije prodira na zahod.

zaveze.⁵⁹ Toda tudi ti liki delajo vtis barbariziranega stila, kar se npr. jasno vidi na neproporcionalni upodobitvi človeške postave, kot je npr. na fibuli iz Perave.⁶⁰ Tudi ta lik kaže med drugim v svojem podajanju sredozemski karakter. Res je, da najdemo podoben karakter, predvsem romanski, za katerega bi bilo bolje reči antični, tudi na likih, predstavljenih v raznih evangelarijih in kodeksih, izdelanih v številnih samostanih na zahodu,⁶¹ kjer so se, toda zelo redko, izdelovale tudi fibule, kot je fibula iz Bura-berga.⁶² V primerjavi z našimi so takšne fibule izrazito ikonografske,⁶³ medtem ko imajo naše tradicijo v t.i. numizmatičnem tipu vzhoda⁶⁴ (T. 4: 9–10). Že pri teh starejših primerih se zapaža določen barbarizirani stil z ozirom na antične predloge, ki so jim bile vzor.⁶⁵ Isti barbarizirani stil, čeprav v nekoliko blažji meri, ki se kaže prav v neproporcionalnem podajanju človeških postav, zasledimo tudi na fibulah prehodne faze na našem ozemlju, za katere lahko domnevamo, da niso delo domačih obrtnikov.⁶⁶

Na koncu se zopet povrnimo k zahodnemu kulturnemu krogu, in to periodi, ki bi ustrezala času, ko se v karantanskem kulturnem krogu začnena t.i. prehodna faza.

Za kulturni razvoj te periode je zelo velikega pomena, kakor to poudarja Steinbach, da je »vir inluster, dux Austrasiorum Pippinus singularem obtenuit principatum« in postal »Princes Francorum« kot ustanovitelj karolinške dinastije,⁶⁷ podpiral anglosaksonsko misijo na področju Avstrazije. Po zmagi nad Nestrazijo ter po Karlovi zmagi pri Poitiersu 732. leta se ta vpliv širi z mejami frankovske države. Do največjega kulturnega razvoja pride le pod Karlom Velikim. Za razliko od merovinške periode, v kateri so na tem področju delovali iroškotski tavajoči menihi, se sedaj uveljavlja anglosaksonsko-rimska misija, ki utrdi frankovsko cer-

⁵⁹ Arh. Ért. 22, 1902, 39. J. Hampel meni kot za druge, da spadajo v IV. stoletje (J. Hampel, 1905, I, str. 503).

⁶⁰ P. Korošec, 1961, T. VII, sl. 5.

⁶¹ Das erste Jahrtausend I, 412 sl.

⁶² H. Müller-Karpe, Die Emailscheibenfibel von Bura-berg bei Fritzlar. Schriften zur Urgeschichte 2. Hessisches Landesmuseum, Kassel — Marburg 1949, 31; glej P. Korošec, 1961, opomba 238.

⁶³ in katero lahko primerjamo z medaljoni na Tassilovi kupi ali pa s podobnimi na insularnem evangelariju iz Echternacha (Das erste Jahrtausend II, T. 282, str. 62, T. 234–237, str. 55).

⁶⁴ Že J. Hampel je prišel do zaključka, da so fibule z numizmatičnim od-tisom na tem področju zelo priljubljene in da se navezujejo na antiko. Predvsem prevladujejo upodobitve z denarji in medaljoni iz IV. stoletja. V ta namen se uporablja avers in revers. Te fibule stoje paralelno s fibulami s podobnimi upo-dobitvami iz merovinške periode na zahodu, samo s to razliko, da so iste monete tam uporabljene pri kovanju triensov in solidov, ki imajo po navadi nečitljive nadpise. J. Hampel, 1905, I, 331, sl. 836, sl. 72, sl. 1310, 1311.

⁶⁵ Posebno je ta očiten na fibuli iz Fenéka, kjer je podana scena ubijanja lint-vurma — zmaja, čigar vzorec je treba po Hampelu iskati v antičnih scenah (ibid. str. 502), ter na fibuli iz Kesethelya. Tu so uporabljeni poleg lika tudi vsi atri-buti, karakteristični za prikaz pokojnega vladarja ali ki istočasno verjetno pred-stavljajo simbole krščanstva, kot sta orel in palma (ibid. A. Alföldi, 1937, 295).

⁶⁶ Pri nas je treba najprej upoštevati fibulo iz groba 86 z blejskega gradu. (Obdelano v poglavju o fibulah, P. Korošec. Arheološka slika. A. Valič, 1964, T. XVII, sl. 9).

⁶⁷ Werdendes Abendland, 135.

kev in preko nje in njenih centrov — samostanov — daje novo podobo kulturnemu razvoju zahodnega kulturnega kroga.⁶⁸ V tem času se uveljavljajo nove umetniške panoge. Slišimo sedaj o arhitekturi, slikarstvu. Pri tem se posebna pozornost daje stenskem slikarstvu ter okraševanju knjig, medtem ko zlatarstvo izdeluje razne sakralne predmete, kot so relikviji, prenosni oltarji ter predmeti velike vrednosti. Umetne obrti drobnih predmetov za širšo uporabo ne srečujemo več v toliki meri kot v prejšnji periodi.⁶⁹ Ohranjenih predmetov te vrste imamo relativno omejeno število, ker pod pritiskom krščanstva preneha navada, dajati pridatke v grobove srednjeevropskega centralnega področja karolinškega cesarstva. S tega območja imamo samo slučajne najdbe. Nasprotno tem momentom se izven omenjenega območja, tj. na vzhodu dalje pojavljajo predmeti v grobovih, kjer je navada, da se dajejo pridatki, ki se nanašajo na nošo, še vedno v uporabi.⁷⁰ Takšni predmeti karolinškega izvora so v glavnem ostroge, ki so več ali manj ornamentirane, spone, okovje za pasove, meči in od nakita uhani in zapestnice.⁷¹ Ornament na njih je upodobljen pod močnim vplivom insularne umetnosti, ki ima v VIII. stoletju vodilno vlogo, kot to Werner poudarja, v krogu umetniškega ustvarjanja pri Germanih karolinškega cesarstva.⁷² V ornamentalnih poljih omenjenih predmetov so liki skrčenih štirinožnih živali, katerih glave so nazaj zvite ter vrat in kolki naglašeni s posebnimi spiralnimi ornamentami (T. 4: 1, 2). Takšni živalski ornamenta, v osnovi prepleteni, so karakteristični za okovje pasov in za nakit, kot so uhani in drugi predmeti.⁷³ Na ozemlju naše države pripisuje Werner tej umetni obrti in tej periodi pri svoji obdelavi najdbe iz Mogorjela, predmete iz Boršta pri Gojačah.⁷⁴ Toda z ozemlja Karantanije z ozirom na širjenje njenega kulturnega kroga tej periodi lahko prištejemo najdbe, kot so fragment ostroge z Gradišča nad Bašljem,⁷⁵ ter verjetno streme iz Urlake na Osojskem jezeru in ostroge iz Beljaka Alt-Lind. Ti predmeti so ornamentirani, razen fragmenta ostroge z Gradišča nad Bašljem, v tehniki taviširanja, tehniki, karakteristični na zahodu za periodo pred karolinškim časom ter za njegovo bolj zgodnjo fazo.⁷⁶ Od mečev, ki bi časovno spadali v to periodo, lahko omenimo s področja Koroške meč iz Granilacha,⁷⁷ ki po Petersenu skali predstavlja tip H.⁷⁸ Datirajo se v prvo polovico IX. stoletja in veljajo kot nordijski ali t. i. kontinentalni tip, ki bi mogel biti iz-

⁶⁸ *ibid.* 145 sl.

⁶⁹ Das erste Jahrtausend I, 450 sl.

⁷⁰ J. Werner, Ranokarolinška pojasa garnitura iz Mogorjela kod Čapljinje (Hercegovina), Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, 16, 1960—1961 (1961), 236.

⁷¹ *ibid.* T. I, sl. II.

⁷² *ibid.* 240.

⁷³ *ibid.* sl. 3.

⁷⁴ *ibid.* sl. 5/1—4.

⁷⁵ J. Kastelic, Najdbe zgodnjega srednjega veka v Gojačah pri Gorici, ZČ 6—7 (Kosov zbornik) 1952—1953, sl. 16, 17/c.

⁷⁶ H. Dolenz, 1960/4, sl. 7/5, 1.

⁷⁷ *ibid.* 746, kjer navaja dva meča s področja Koroške. Razen za primer iz Granilacha (*ibid.* T. 7, sl. 2 a, b) za drugega ne prinaša ne imena najdišča in tudi ne slike.

⁷⁸ J. Petersen, De norske Vikingsverd, Kristiania 1919, 99 sl. (dalje J. Petersen 1919).

delan v neki delavnici v Porenju.⁷⁹ S področja Štajerske je meč iz Hohenberga,⁸⁰ ki po Petersenovi skali spada v tip X⁸¹ in predstavlja bolj razvito obliko. Izvora naj bi tudi ta bil kontinentalnega.⁸² Sodeč po ostalih pridatkih, najdenih v tem grobu, bi meč sodil v konec prve polovice ali v sredino IX. stoletja.

Vse te omenjene najdbe na ozemlju Karantanije predstavljajo tuj element in z ozirom na druge slovanske predmete lahko trdimo, da niso imele nobenega vpliva na razvoj materialne kulture tega ozemlja. Mogoče vplivu zahodnega kulturnega kroga, ki ga srečujemo v prehodni fazi, lahko pripišemo edini ornament v obliki prepletenega vozla na nekaterih manjših fibulah,⁸³ ki je značilen za knjižno ornamentiko⁸⁴ ter bolj ali manj posrečeni odtis križa ravno tako na majhnih fibulah.⁸⁵ Ta zadnja se v ketlaški skupini pojavlja samo na enem tipu fibul, ki je izdelan vedno z belim celičnim emajlom.⁸⁶ Čeprav analogij s podobnimi predmeti v zahodnem kulturnem krogu ni, oba elementa na ozemlju Karantanije nista posebno priljubljena in sta v uporabi zelo kratek čas.

Če na koncu povzamemo vse momente, ki smo jih pri tej analizi dobili, lahko trdimo, da moramo razvoj umetne obrti na področju Karantanije imeti za izraz tozadevnega umetniškega neprekinjenega ustvarjanja, ki so ga pokazali skozi obe fazi njeni nosilci oziroma karantanski Slovani. Posamezne analogne elemente med karantanskim in zahodnim kulturnim krogom, kot je npr. uporaba okrogle fibule, pa je treba pripisati vplivu antike.⁸⁷ Ta je kot na zahodu tako tudi na vzhodu bila tako močna, da je lahko kot daleč bolj razvita, uveljavljala posamezne elemente, kot so posamezne oblike in med drugim tudi posamezne tehnike okraševanja, kot je tehnika filigrana in granulacije, samo s to razliko, da na zahodu pridejo ti elementi v uporabo kot izraz prefinjenega tehničnega ustvarjanja, ker so bile izčrpane vse možnosti v tehniki odlivanja. Na področju Karantanije pa ta tehnika predstavlja končno fazo razvoja, katerega začetek lahko postavimo na konec antične periode. Tu v slovanski periodi predstavlja že njeno dekadenco, kar se kaže v njeni rustikalni izvedbi. V prehodni fazi se prekine in se končuje z odlivanjem predmetov, tehniko, ki stoji v neposredni zvezi z notranjim gospodarskim in z njim tudi z družbenim razvojem. Čeprav so ta dogajanja stala delno pod vplivom zahodnega družbenega razvoja, karakter umetne obrti, lahko rečemo, ostane, kakor smo videli, še vedno toliko svojevrsten, da ne moremo zaradi politične priključitve Karantanije frankovskemu cesarstvu tudi v

⁷⁹ ibid. 89 sl., 99 sl. H. Arbman, Schweden und das karolingische Reich, Stockholm (1937), 222 (dalje H. Arbman 1937).

⁸⁰ Omenja se tudi en meč iz Krugla, ki je propadel. W. Modrijan 1963/11, 64.

⁸¹ J. Petersen, 1919, 158.

⁸² H. Arbman 1937, 227.

⁸³ Kot je npr. na fibuli iz groba VIII iz Förka (K. Dinklage 1955, T. II, sl. VIII/2 in dr.).

⁸⁴ Das erste Jahrhundert II, sl. 227, 284 itd.

⁸⁵ kot je na primer iz groba 9 iz nekropole Bled—Pristava II (neobjavljeno).

⁸⁶ K. Dinklage 1942, T. II, sl. 16, 17. Isti 1955, T. I, sl. IV/2.

⁸⁷ Kar je razvidno, da je med germanskim materialom pred selitvijo ne najdemo. (KER) (KER)

umetnosti predvsem drobnih predmetov govoriti o karolinški periodi, karolinški umetnosti in podobno. Še manj bi ustrezal tu naziv otonska perioda za naslednje obdobje, ki v kulturnem pogledu pripada belobrdski kulturni skupini.

RÉSUMÉ

Détermination culturelle du haut Moyen Age slave des régions des Alpes Orientales.

Peut-on considérer certains éléments du haut Moyen Age du cercle culturel slave des régions des Alpes Orientales comme le produit de l'art carolingien, et peut-on diviser cette période en une phase carolingienne et une phase othonienne? C'est la question que l'auteur pose dans cet article. Puisque la littérature scientifique portant sur le problème traite toujours de la fibule ronde et de la technique de l'émail, l'auteur passe à l'analyse des phénomènes analogues dans les différents cercles culturels, analyse qui détermine chronologiquement ces éléments des Alpes Orientales.

On trouve ces fibules rondes, faites de tôle fine et portant différents motifs, dans le cercle culturel de l'Est comme de l'Ouest. Elles sont caractéristiques surtout pour les nécropoles de la région de Pannonie (Fenék, Keszthely, Ellend I, II, Nagyhasány, Pečuj — briqueterie Lauber etc.) et se déploient autour des centres antiques des orfèvreries encore actives (Mogentiana Sopianae etc.). Les artistes de la première phase avaro-slave, considérés comme ayant subi une forte influence byzantine, fabriquent parmi tous les bijoux des fibules rondes aussi, qui sont très semblables par la technique employée, à l'élaboration des fibules de la première phase culturelle de Carantanie. D'après les autres objets mis dans ces tombes, on considère qu'elles furent élaborées au VIIème et au début du VIIIème siècle. L'auteur pense pouvoir dater certains objets du VIème siècle déjà. Les ornements du médaillon central sont de caractère numismatique, pris des monnaies antiques.

A côté des fibules typiquement germaniques, on trouve à l'Ouest en même temps des fibules semblables, mais décorées de motifs purement chrétiens. D'où proviennent ces dernières? Certains archéologues les considèrent comme des produits fabriqués par des ateliers indigènes, mais certainement sous l'influence du Sud. D'autres cherchent leur origine d'après les inscriptions grecques, dans certains centres industriels de la Méditerranée, qui furent sous l'influence directe de Byzance. Ces fibules ont été datées également du VIIème siècle.

Les fibules trouvées dans les tombes en Bavière et en Thuringe, ornées de scènes inspirées de l'Ancien Testament, sont classées de la même période.

Selon la chronologie du cercle culturel de l'Ouest, ces fibules datent de l'époque mérovingienne qui est parallèle à la période avaro-slave en Pannonie. Sur le territoire de la Carantanie, cette époque correspond à la première phase de l'essor matériel, et comprend l'époque de l'occupation du territoire, jusqu'à la seconde moitié du VIIIème siècle — c'est la période de l'extension de la civilisation appelée carantanienne.

Les fibules de cette région sont différentes des fibules mentionnées plus haut. Elles ont des ornements en forme de rosettes, des impressions de torsades, de

couronnes perlées, qui imitent les granulations. Ces ornements n'ont aucune analogie avec les décorations des fibules toruées à l'Est et à l'Ouest des Alpes Orientales. Il faut chercher les origines de ces fibules dans l'orfèvrerie qui était développée à la fin de la période antique sur le territoire correspondant au Sud du Danube, où les Slaves étaient installés. L'ornement comporte parfois aussi des figures humaines, par exemple la fibule décorée d'un centaure qui représente un produit d'origine antique, mais barbarisé. Ces scènes avaient même un caractère symbolique. Selon la technique de fabrication, toutes ces fibules représentent le travail des ateliers indigènes.

La phase transitoire d'essor culturel de Carantanie apporte un changement considérable à la forme de la fibule. Elles sont alors de plus petites dimensions et ont la partie centrale un peu soulevée. Les motifs sont désormais à caractère chrétien. A ce moment apparaissent les fibules à deux branches, qui ont le caractère spécifique des tombes de Bourgogne au VIIème siècle. Mais cette sorte de fibule ne se conserve pas longtemps sur le territoire de Carantanie, car elle est repoussée par l'apparition d'objets décorés en émail. De même, les autres fibules ne sont plus fabriquées après l'apparition des techniques de fonte. Dans la nouvelle phase culturelle, on retrouve des fibules de plus grandes dimensions, mais désormais elles gardent les parties centrales soulevées. Les scènes représentées sont alors purement chrétiennes, par exemple des motifs de diverses plantes, des animaux et des figures humaines. Avec les motifs symboliques de l'ancienne phase, qu'on retrouve sur les objets pannoniens, sont aussi répandues les compositions de l'Ancien Testament, comme par exemple la représentation du prophète Daniel. La façon de présenter les figures qui ont une marque romaine, c'est-à-dire antique, forme un style barbarisé.

En excluant les motifs purement chrétiens qui sont liés à l'extension du Christianisme sur le territoire des Alpes Orientales et vers le Nord, il faut chercher les origines des autres motifs également à l'Est, comme pour certains éléments du cercle culturel de l'Ouest. A l'Ouest les représentations humaines ont un caractère iconographique; par contre, les représentations analogues sur les fibules du territoire de Carantanie gardent la tradition du type numismatique.

A l'époque de la nouvelle phase culturelle du territoire de Carantanie, c'est-à-dire à l'époque de la progression de la civilisation köttlach à l'Ouest, commence la période carolingienne. Elle a subi une forte influence anglo-saxo-romaine dans le domaine de l'orfèvrerie. Désormais, pendant cette période, selon les découvertes faites dans les tombes, on s'aperçoit que la production de petits objets est de moins en moins répandue, et même s'ils apparaissent, leurs ornements représentent des animaux venant de l'art du Nord, qui n'a rien de commun avec les motifs des bijoux indigènes de la civilisation köttlach. La différence est encore plus évidente si on les confronte avec des objets carolingiens (épées, éperons, boucles de ceintures, etc.) qui ont été trouvés aussi en Carantanie. Mais ces découvertes sont ici des éléments étrangers.

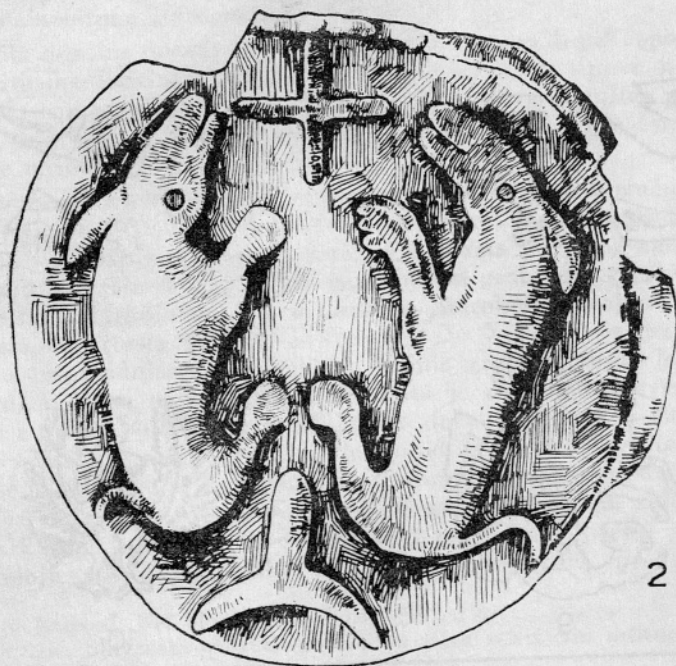
D'après tous ces motifs et selon la facture des objets de la civilisation carantaniennne et köttlach, l'auteur suppose que les découvertes faites sur le sol de Carantanie ne peuvent être considérées comme faisant partie de l'art carolingien, et encore moins de l'art othonien les découvertes qui en Carantanie arrivent de la civilisation appelée »belobrd«.

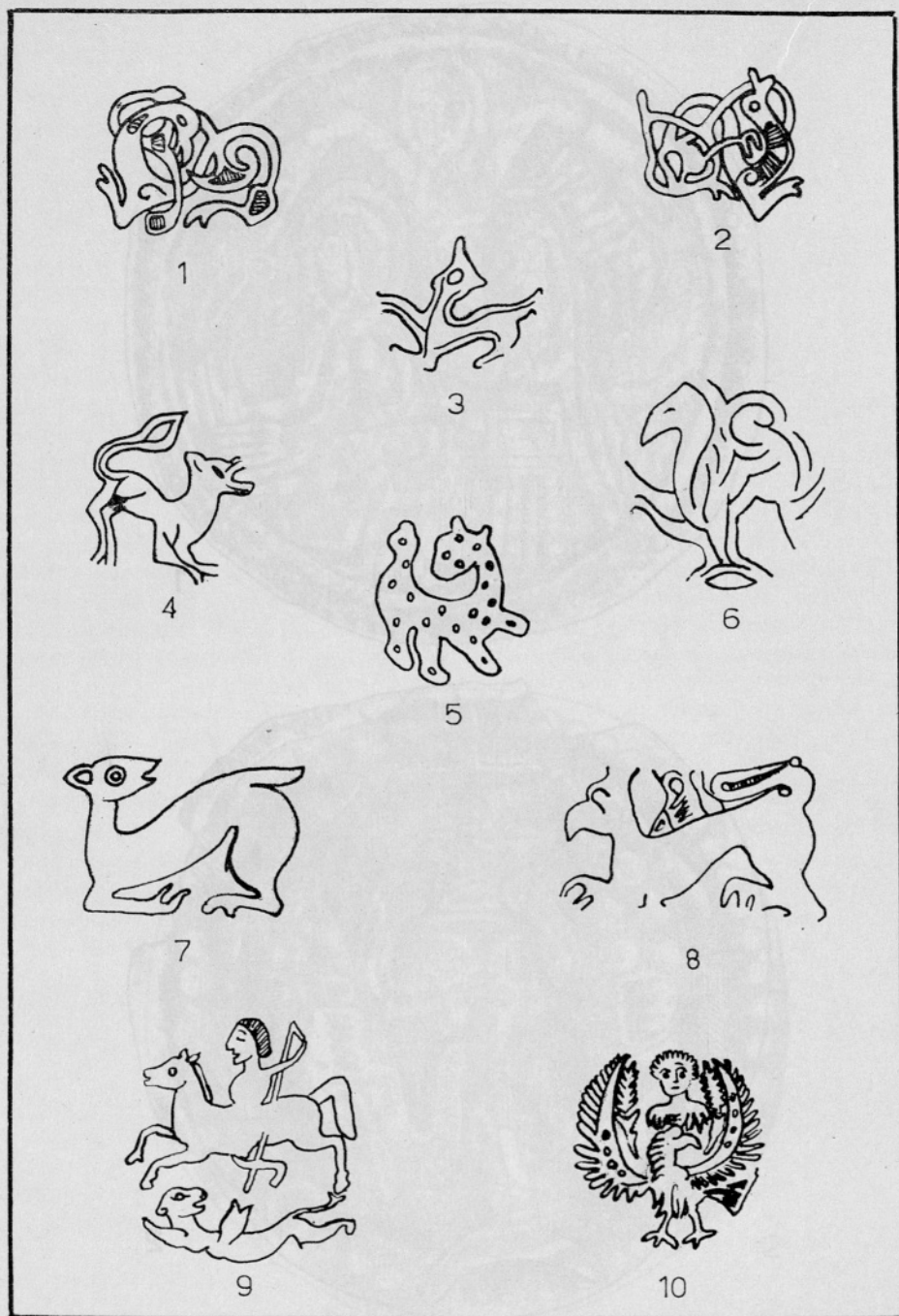
1. Bled »brdo«; 2. Beljak — Perava

1. Minden — Sauer; 2. Kaltenwestheim, Meinigen

1. Giesing, Bay.; 2. Inzig, Bay.

Sl.: 1—2 — upodobitve živali na karolinškem okovju, 3—4 — upodobitve živali na ketlaškem nakitu, 7—8 — živalske in 9—10 — ljudske upodobitve na predmetih avaroslovanskega obdobja

Fig.: 1—2 représentation d'animaux sur des ferrures carolingiennes, 3—6 — représentation d'animaux sur des bijoux de la civilisation köttlach, 7—8 — représentations animales et 9—10 — représentations humaines sur des objets de la période avaro-slave